

НОВЫЕ ПОДХОДЫ В УПРАВЛЕНИИ
ПРОБЛЕМЫ, ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ
РИПК СО ПРЕДСТАВЛЯЕТ

БІЛІМ

БЕРУДЕГІ

МЕНЕДЖМЕНТ

В ОБРАЗОВАНИИ

КОМПЬЮТЕРИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
ИТОГИ РЕСПУБЛИКАНСКИХ МЕРОПРИЯТИЙ
БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ ДАЙДЖЕСТ

2/99

ТІРЕК-СЫЗБАСЫНЫҢ ОҚУШЫ ҚАБЛІЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Өміртаева Р.К.,
Қамаева С.

Оқыту процесінде оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, барлық пәндерден тереңдетіп жүйелендіріп оқытуды қажет ететін тіл мен грамматика сабақтарында әр алуан әдістер қолданылады.

Осы негізде жеке тұлғаны дамыта оқытуда көрнекіліктің алатын орны ерекше.

Сол көрнекіліктің бірі - тірек-сызбасы.

Оқу процесінде тірек-сызбасын пайдаланудағы мақсатымыз - өмір талабына сай оқушыларды дамыта оқыту, шығармашылыққа, нақтылы тұжырымдауға, жетелей отырып, қазақ тілінен терең, жинақы білім алуға үйрету және қалыптастыру.

Фонетика саласы дыбыс пен әріпті оқыту әдістемесін зерттейтін болғандықтан, бастауыш сынып оқушыларына негізгі білімдік мағлұмат пен практикалық дағды біршама жеткілікті беріледі.

Қазақ тілі бастауыш курсына дыбыс, әріп, олардың мәні, жазылу емлесі, алфавит, буын және тасымал жайлы бастапқы ұғымдармен танысады. Әліппені өту кезеңінде сөзді, буынды талдау жолымен дыбыстарды ажыратып үйренеді. Мұнда да тіл дыбыстарының бір-бірінен өзгешелік үлгілерін толық тани қоймайды. Өзіндік айырмашылықтарын білудің балаларды сауаттандыру үшін де, грамматика мен емлені жетік меңгеру үшін ауызша және жазбаша тіл дамыту үшін де маңызы күшті.

«Дыбыс пен әріп» тақырыбы ең негізгі мәселе ретінде бірінші сыныптан оқытылып, бастауыш буында ол меңгерілген білік пен дағды тереңдетіліп, бекітіле түседі. Оқушыларға үйретілген алғашқы ғылыми ұғымның дұрыс болуына айрықша жауапкершілікпен қарау керек, өйткені психологиялық бір ерекшелік — ең алғашқы алған әсерін (көргенін, істегенін, ұғынғанын...) қатерінде ұзақ мезгіл сақтай алатындығы.

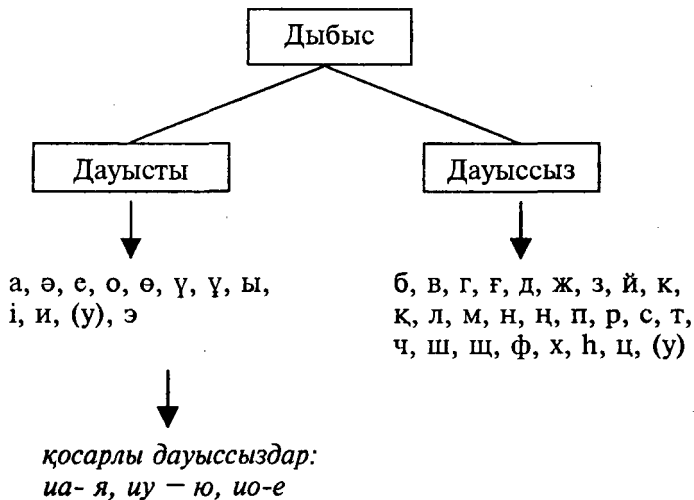
Ал сабақта қолданылатын көрнекіліктің басты қызметі тілдік ұғымдарды түсіндіруді жеңілдетуге, зерделерінде берік

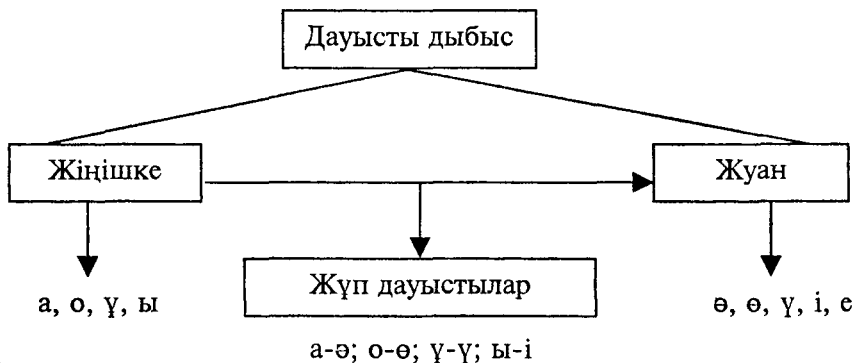
сақталуына, елестету қабілетінің дамуы мен теориялық білімнің практикамен байланысын нығайтуға берік негізін қалайды. Тірек-сызбасының жұмыс процесінде қол жеткізетін нәтижесі:

- а) сабаққа деген қызығушылығы, белсенділігі артады;
- ә) өз бетімен жұмыс істеу қабілеті өседі;
- б) өз ойларын еркін, ашық, сауатты айтуға дағдыланады;
- в) сөйлеу мәдениетін қалыптастырумен қатар теориялық білімді игеруді оқыған материалды қайталауды жүзеге асырып, практикада пайдалана білуге дағдыландырады.

Тірек-сызбасын сабақта эвристикалық әдіспен өткізген ұтымды. Олай дейтініміз бұл сызба оқушының өз күші мен қабілетіне сенімін нығайтуға көмектеседі. Тірек-сызбасындағы фонетика саласына байланысты оқушылармен жүргізілген жұмыс түрлерін ұсынбақпыз.

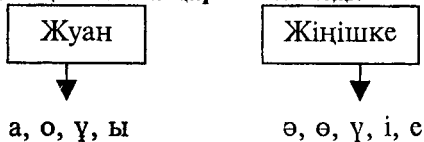
Фонетика – сөздердің дыбысталу жүйесін зерттейді.

Дауысты дыбысты айтқанда үн ауада кедергісіз еркін шығады. Дауысты дыбыс 3 топқа, 6 түрге бөлінеді. Бұл дыбыстар ауыз қуысындағы тіл, жақ, еріннің қатысуымен айтылады.

Тіл қатысына қарай бөлінеді:

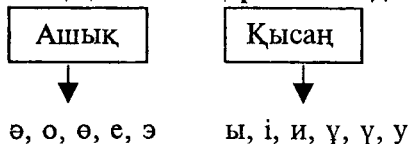

Жуан дауысты дыбыс тілдің ортасы көтеріліп артқа жылжуы арқылы айтылады (тіл арты дауыстылар): а, о, ұ, ы.

Жіңішке дауысты дыбыс тілдің ұшы ілгері жылжып, алға созылуы арқылы айтылады (тіл алды дауыстылар): ө, ө, ү, і, е, э, и.

Жуан, жіңішке дыбыстардың араласып келуі арқылы да жасалады. Мысалы: кітап, біраз, Әуезов, т.б.

Жақ қатысына қарай бөлінеді:

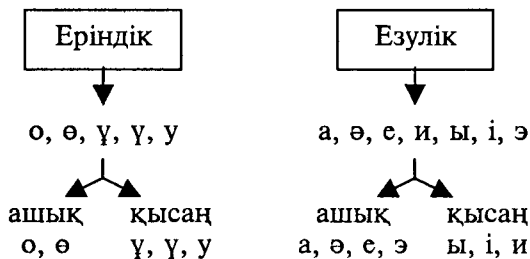

Ашық дауысты дыбыстар жақтың кең ашылып, ауаның еркін шығуы арқылы айтылады: а, ө, о, ө, е, э.

Қысаң дауысты дыбыстар жақтың сәл ашылып, ауа қысылып шығуы арқылы айтылады: ұ, ү, у, ы, і, и.

Ашық пен қысаңның араласып келуі арқылы да жасалады. Мысалы: жарық, толық.

Ерін қатысына қарай бөлінеді:

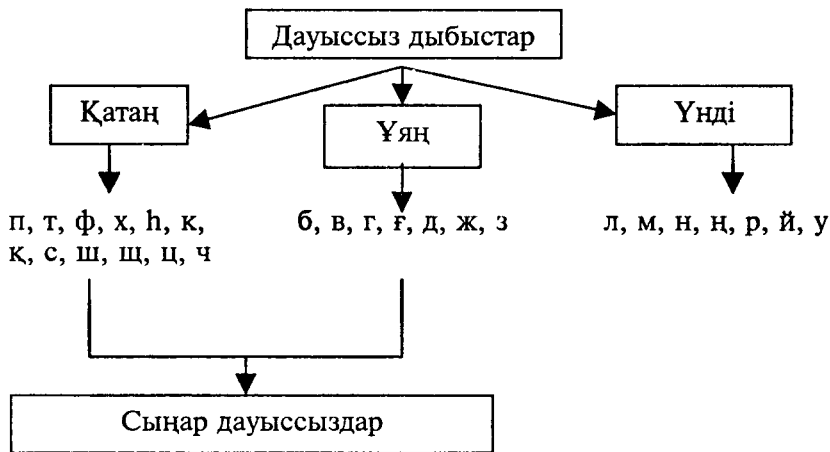
Еріндік дауыстылар еріннің дөңгеленіп, ілгері созылуы арқылы айтылады: о, ө, ү, ұ, у.

Езулік дауыстылар езудің кері тартылуы арқылы айтылады: а, ә, е, и, ы, і, э.

Қазақ тілінде 25 дауыссыз дыбыс бар. Олар: б, в, г, ғ, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, ң, п, р, с, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ.

Дауыссыз дыбыстарды айтқанда үн ауыз мүшелерінің кедергілеріне ұшырайды.

Дауыссыз дыбыстар: қатаң, ұяң, үнді болып бөлінеді.

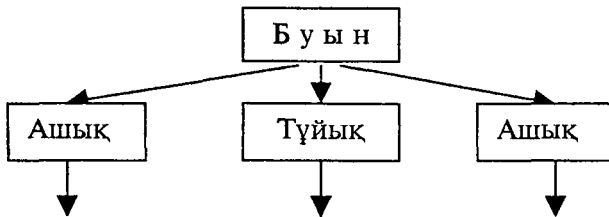

п-б, т-д, ф-в, к-г,
қ-ғ, с-з, ш-ж

Б у ы н

Сөздің дауысты дыбыстың қатысымен бөлініп айтылатын бөлшегі б у ы н деп аталады.

Буын: ашық, тұйық, бітеу және аралас болып бөлінеді.

Бір дауысты дыбыстың өзінен немесе дауыссыз дыбыстан басталып, дауыстыға аяқталғанды айтады.

Дауыстыдан басталып, дауыссызға аяқталған буынды айтады.

Дауыссыз дыбыстан басталып, дауыссызға аяқталған буынды айтады.

Мысалы: ана, өке

аң, із, ор

тон, шаң, дәм, дәурен

Бітеу буын төрт дыбыстан да құралуы мүмкін. Мұндай бітеу буынның соңғы екі дыбысы дауыссыз болып келеді.

Мысалы: қант, бұлт, жұрт, т.б.

У, й, ң дыбыссыздарынан басталатын буындар.

Екі дауысты дыбыстың арасында келсе, й, ң, у дыбыстары екінші буын басында айтылады және жазылады.

Мысалы: қа-йық, же-ңіс, да-уыл, кү-йын, т.б.

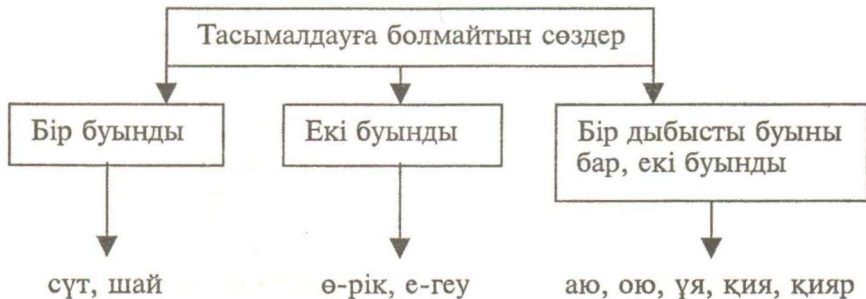
Бір сөздің құрамында ашық, тұйық, бітеу буын араласып келіп, аралас буын жасайды.

Мысалы: үс-та-лар, сы-лақ-шы, т.б.

Екі дауыссыз дыбыс қатар келген аралас буынды сөздер болады: жа-ңылт-паш, құ-мырс-қа, ке-сірт-ке, жү-мырт-қа, т.б.

Т а с ы м а л

Сөздің жолға сыймаған бөлігін келесі жолға көшіру *тасымал* деп аталынады. Тасымал буын жігінен тасымалданады. Сөздің соңғы буындары дефис (-) арқылы тасымалданады.

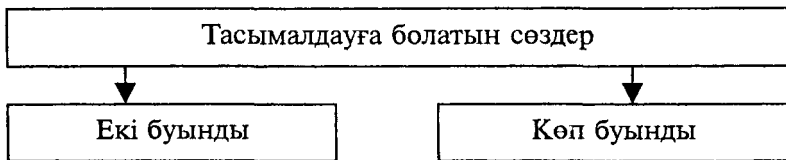
а) Бір дауысты өріпті жол соңына қалдырып, сөздің қалған бөлігін тасымалдауға болмайды: *өке, ана, Отан*, т.б.

ә) Сөздің ең соңғы дыбысы бір дауысты өріптен тұратын буындарды тасымалдауға болмайды: *Жөния, қария, армия*, т.б.

б) Бас өріптен қысқарған сөздер тасымалданбайды: *МАИ, ЕЭС, ГЭС, ҚазМУ*, т.б.

в) Қысқартылып алынған кісі аттары тасымалданбайды: *Н.Ә. Назарбаев, Ы. Алтынсарин, А. Байтұрсынов*, т.б.

г) Цифрдан кейінгі қосымшаны тасымалдауға болмайды: *см, т, мм, га, кг, км*, т.б.

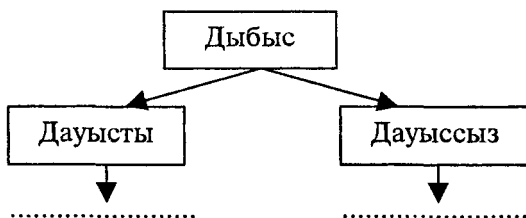

Мысалы: ер-лік

ба-ла-пан-дар, т.б.

Бала білімін тест арқылы тексеру

I-нұсқа

а) Дауысты, дауыссыз дыбыстарды ажыратып жаз.

ә) Сөйлемдегі сөздердің дауыссыз дыбыстарын теріп жаз:

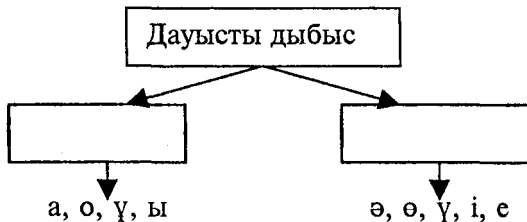
Сәндібаланның қуанышы қойнына сыймайды.

б) Мақалды оқып, жатқа жаз. Жуан дауысты дыбыстардың астын сыз.

Кітап – білім бұлағы,

Білім - өмір шырағы.

II – нұсқа

а) Сызбадағы көрсетілген дыбыстардың тілдің қатысына қарай түрлерін ажырат.

ә) Жақтың қатысына қарай бөлінеді:

1 2

Ұста, ұйым сөздеріндегі ашық дыбыстың астын бір, қысаң дыбыстың астын екі рет сыз.

б) Арпа, қысқа, тиін, тауық сөздеріндегі ашық және қысаң дыбыстарды ажыратып жаз.

III – нұсқа

а) Е р і н д і к:

Е з у л і к:

Үлгі бойынша берілген дыбыстарды ажыратып жаз.

ә) Көмір, километр, жусан сөздеріндегі еріндік, езулік дыбыстарын ажыратып жаз.

б) 16 – желтоқсан Тәуелсіздік күніне 3 жыл толу мерекесін өткіздік.

Сөйлемдегі еріндік, езулік дыбыстарын тауып жаз.

Е р і н д і к:

Е з у л і к:

в) Берілген сөйлемдегі сөздерге дыбыстық талдау жаса:

Туған елім - Қазақстан.

Дауыссыз дыбыстар

I – нұсқа

а) Қ а т а ң:

Ұяң:

Үнді:

Дауыссыз дыбыстардың түрлерін ажыратып жаз.

ә) Сөйлемдердегі қатаң, ұяң, үнді дыбыстарын теріп жаз.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы өзінің тәуелсіздігін жариялап, дербес мемлекет болды.

Қатаң:

Ұяң:

Үнді:

б) Оқу – білім бұлағы,

Білім - өмір шырағы.

Қарамен жазылған сөздерге дыбыстық талдау жаса.

Үлгі: о -, қ-, у-.

в) Сөздер ойлап жаз, дыбыстық талдау жаса.

Сыңар дауыссыз дыбыстар

II – нұсқа

а) Көп нүктенің орнына п, б әріптерінің тиістісін қойып жаз:

Шта... клу... жа ... се... мекте ... шө...

ө) *п* дыбысына аяқталған сөздерге у жалғанғанда қалай өзгереді?

Үлгі: теп-тебу ..., жап- ..., қап- ..., тап -...

Қандай ереже шығаруға болады?

б) Көп нүктенің орнына қ, г әріптерінің тиістісін жаз

Балаға бай ... ап сөйлесең,

Ақыл ...а көнер.

Бай ... амай шай ...ап сөйлесең,

Көрсетер бір “өнер”

в) Анаңа ауыр сөз айтпа,

Атыңа ауыр жүк артпа.

Дауысты дыбыстарды бірыңғай дауыссыз дыбыстарды бірыңғай теріп жаз.

Б у ы н

I-нұсқа

а) Төмендегі сөздерді буынға бөліп жаз.

Тәуелсіз, рәміз, қадірлеу, ынтымақ.

ө) *Ата, жалт, оң, таң, сүт, жүйрік, біз, жүзім, жолдас, жел,* т.б.

Берілген сөздердің ішінен ашық, тұйық, бітеу буынды сөздерді ажыратып жаз.

А ш ы қ:

Т ұ й ы қ:

Б і т е у:

б) *Мейіз, мүйіз, теңіз, семіз, кеңес, қауып, дауыл, бауыр* сөздерін буынға бөліп жаз.

у, й, ң дыбыстары бар сөздер қалай буынға бөлінеді?
Қандай ереже шығаруға болады?

II – нұсқа

а) Бір буынды сөз:

Көп буынды сөз:

Бір буынды және көп буынды сөздерді ойлап, ажыратып жаз.

Жазылған сөздердің қай буыны тасымалданады?

ә) Ою, қоян, аю, ұя, сия, т.б. сөздері тасымалдана ма, неліктен?

б) Екі буынды сөздерді жаз және буынға бөл.

Т а с ы м а л

I-нұсқа

а) Төмендегі берілген бір буынды екі буынды көп буынды сөздерді теріп жаз.

Аяз, аға, күш, жеміс, бауырлас, туысқан, етік, бөкебай, сынып, әуе, дидарласу, жетіген, т.б.

ә) *Әуе, бауырсақ, га, дәуір, қоғам, ою, тай, қауымдас, км, А.Байтұсынұлы, сыбайлас, өмір*, т.б.

Берілген сөздердің ішінен тасымалданатын және тасымалдауға болмайтын сөздерді ажыратып теріп жаз.

Т а с ы м а л д а н а т ы н :

Т а с ы м а л д а н б а й т ы н :

б) Бас әріптен қысқарған сөздер: МАИ, ГЭС, т.б.

Қысқартылып алынған кісі аттары Т.Қ. Оспанов, А. Құнанбаев тасымалдана ма? Қандай ереже айтуға болады?

Екінші сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін ескере отырып, ғылыми тұрғыда жүйелендіріп жүргізуде дыбыс ерекшеліктерін тірек – сызбасы арқылы меңгертуге болатындығы дәлелденді.

Бұл әдістеме лексика, морфология, синтаксис саласының жүйелі түрде оқытылуымен жалғасады.